

Јована Н. Антонијевић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Докторске академске студије Српски језик и књижевност

О АСТРОНОМСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ У КЊИЖЕВНИМ ЈЕЗИЦИМА СРБА ХVІІІ И ХІХ ВЕКА

(Исидора Г. Бјелаковић, *Терминологија у књижевним језицима Срба ХVІІІ и ХІХ века (астрономија)*, Нови Сад, Матица српска, 2022, 378 стр.)

У оквиру Одељења за књижевност и језик Матице српске објављена је монографија Исидоре Г. Бјелаковић *Терминологија у књижевним језицима Срба ХVІІІ и ХІХ века (астрономија)*. Иако основу студије чини докторска дисертација *Географска терминологија код Срба у ХVІІІ и ХІХ веку*, одбрањена 2012. године на Филозофском факултету у Новом Саду, ово истраживање је спроведено на знатно ширем корпусу, уз потпуну измену модела лексикографске обраде. У складу са тим, у ову публикацију инкорпорирани су и новије анализе посведочене грађе.

О успешности овог научног подухвата сведочи чињеница да је монографија *Терминологија у књижевним језицима Срба ХVІІІ и ХІХ века (астрономија)* награђена престижном наградом „Павле и Милка Ивић” за 2022. годину, коју додељује Славистичко друштво Србије.

Предмет истраживања монографије изречен је већ у наслову, а у даљем тексту на увид стручној јавности износи се опсежна анализа ове појаве. Монографија је тематски подељена на целине и поглавља, те тако након уводне речи и теоријско-методолошких разматрања, ауторка представља своје истраживање и анализу предстандардног лексикона, тематски ограниченог на терминологију из области астрономије, регистровану у делима научног карактера и изданицима, писаним код Срба на руском књижевном, славеносрпском, доситејевском и српском језику у периоду од 1783. до 1867. године. Своје истраживање ауторка ће заокружити резимеом на енглеском језику, док нам прилози у виду табеларних приказа на крају књиге пружају могућност сагледавања термина који одговарају стању у савременом српском термилошком систему и њихових еквивалената који се нису усталили.

---

1 jovana.joka4395@gmail.com

Корпус за анализу чинило је 28 дела научног и научно-популарног карактера, као и уџбеника посвећених астрономији. Дефинишући појмове *штермин* и *штерминологија*, ауторка у фокус свог истраживања поставља питање времена стабилизације основног слоја астрономске терминологије у српском књижевном језику. У вези са наведеним, поставља се и питање структуре посведоченог регистра, његовог порекла, утицаја термилолошких система из других језика, те (дис)континуитета у његовој генези од најстаријих споменика до данас. Свим наведеним доменима ауторка посвећује одговарајуће поглавље у свом истраживању.

Анализа наведеног корпуса спроведена је како би се системски прикупила термилолошка грађа и саставио речник на основу стања затеченог у уџбеницима и делима научног карактера из поменутог периода, чиме би се омогућио бољи увид у развој астрономског термилолошког система у предстандардном периоду развоја српског књижевног језика. Лексикографска обрада (речничка макро и микроструктура) чини посебан сегмент ове публикације.

Прва целина „Теоријско-методолошки оквир истраживања” (9–20) обухвата дефинисање општих појмова: термилологије и астрономије, као и развој астрономије као научне дисциплине, при чему ауторка посебну пажњу посвећује успостављању астрономије као науке код Срба. Подаци су приказани хронолошки, почев од средњег века па све до друге половине XIX и почетка XX века. У ту сврху, ауторка се позива на сазнања других аутора, која су релевантна за њено истраживање, чиме додатно поткрепљује и аргументује своја запажања. У овој целини дефинисани су предмет, задаци и циљеви истраживања, којих се ауторка придржава током читавог рада, истичући да је грађа најпре системски прикупљена и лексикографски обрађена, а потом анализирана с обзиром на порекло и структуру. Анализа је спроведена удруживањем савремених лексиколошких приступа са методама дијахронијских истраживања. На тај начин, ауторка је забележен термилолошки регистар упоредила како са стањем у старословенском језику и средњовековној писмености тако и са ситуацијом у савременој термилологији не би ли утврдила у којој мери се може говорити о континуитету у датим термилолошким регистрима.

У другој целини „Анализа” (21–149), ауторка најпре излаже структуру термилолошког система (прво поглавље ове целине: *Структура штермилолошкој ретистра*), наводећи основне принципе настанка и формирања термина: *позајмљивање*, *штермилололизацију лексема ойшшеї лексичкој фонда* и *креирање штермина шворбом*, *калкирањем* и *семаншичким йосућивањем*. Међутим, како славенизми и хибриди (славеносрбизми) имају посебан статус у погледу порекла и структуре, те не могу бити укључени ни у једну од наведених група, о њима се не може говорити као о позајмљеницама, али ни као о лексемама домаћег порекла. Ауторка их зато посматра као посебне категорије, те с обзиром на

порекло и иновативни поступак који се налази у основи моделирања посведочених термина, грађа је подељена на четири целине:

(1) *Термини страних порекла:*

а. интернационализми

б. германизми

в. турцизми

г. латинизми

д. грецизми

ђ. италијанизми

е. хунгаризми

(2) *Славенизми,*

(3) *Славеносрбизми,*

(4) *Термини домаће порекла.*

Издајући сваку од наведених група појединачно датим редоследом и поткрепљујући је одговарајућим примерима, чије је порекло утврђено на основу података датих у одабраним речницима, а поред којих је наведен и податак о времену најстарије потврде на основу навода у RJAZU и у речнику Н. Јанковића, ауторка закључује да најбројнију групу међу посведоченим термилошким регистром чине термини домаћег порекла, а да су међу позајмљеницама најбројнији интернационализми, док се број осталих посведочених термина страног порекла може сматрати занемарљивим.

Посебна пажња у овом делу монографије посвећена је једночланим и вишечланим термилошким јединицама (42–43). Под вишечланим термилошким јединицама или *фразним штерминима*, ауторка подразумева термилошке јединице које се формално реализују као синтагме, а семантички и функционално – као самосталне речи. Са друге стране, посведочени моноксемски термини подразумевају и неизведенице и изведенице, а међу изведеницама могуће је препознати оне добијене суфиксацијом, слагањем, сложено-суфиксалном творбом, а ређе изведенице настале чистом префиксалном и префиксално-суфиксалном творбом. Када су у питању вишечлани термини, ауторка бележи и оне моделе који одступају од стања у српском термилошком стандарду. Примери који иду у прилог овој тврдњи показују одступања која се огледају у три синтаксичке карактеристике, типичне за књижевне језике Срба у XVIII и XIX веку: постпозиција атрибута, антепозиција генитива и различити типови опкорачења. Надаље, ауторка се сасвим оправдано надовезује на извесна морфосинтаксичка обележја регистрованих термина, која не одговарају стању у стандардном српском језику: *род интернационалних штермина, проширење основе, једначење џенишова и акузајшова, дајшив, инштрументал, локајшив множине* (44–47).

Поредећи грађу забележену у старословенском језику и у српским средњовековним списима од XIII до XVIII века са термилошким системом регистрованим у датом истраживању, ауторка у другом

поглављу, које носи наслов *(Дис)континуиране термилошкој система у периоду IX/X–XIX века*, поставља питање да ли и у којој мери постоји континуитет у развоју термилошког система из области астрономије од првих писаних докумената (X–XI век), тј. од првих писаних превода међу Србима до времена када астрономија код Срба почиње да се конституише као научна дисциплина. Сходно томе, како би се стекао што бољи увид у сличности и разлике међу регистрованим терминима, ауторка је забележену грађу поделила на неколико термилошких скупова, при чему је свака од њих дата у виду табеларног приказа, који читаоцу обезбеђује прегледност и могућност јаснијег уочавања поменутих сличности и разлика. На основу спроведене анализе, ауторка закључује да су у периоду од X/XI до XIX века функционисала два термилошка система, у великој мери различита, а омеђена XVII веком, док је број заједничких термина релативно мали. Са друге стране, у циљу утврђивања мере у којој посведочени астрономски регистар из XVIII и XIX века одговара стању у савременој номенклатури, ова два система су упоређена, а ауторка бележи свега 146 термилошких јединица које у потпуности одговарају стању у савременом термилошком регистру српског језика (треће поглавље *Однос према савременој термилогији*). И на овом месту уочавамо систематичност у погледу представљања грађе, која је подељена на неколико термилошких скупова и дата у виду табеларних приказа.

Четврто поглавље у оквиру ове целине, *Процеси у формирању астрономске термилогије у српским књижевним језицима XVIII и XIX века*, посвећено је специфичним поступцима у формирању астрономске термилогије, а на основу којих ауторка ексцерпирани грађу дели на две веће целине:

1. Термини који одговарају савременом термилошком систему српског језика

2. Термини који се нису инкорпорирали у термилошки систем стандардног српског језика или су претрпели семантичку измену.

Поред забележених примера, у заградама се наводе године, хронолошки поређане према времену јављања у анализираној грађи: на овај начин, ауторка пружа могућност регистровања учесталости понављања датих термина током XVIII и почетком XIX века. Насупрот томе, за многе појмове којима оперише савремена астрономија, у анализираној грађи, наводи ауторка, не постоје термини. Они своју генезу, закључује она, везују за каснији временски период – крај XIX века и за XX век.

Посебно поглавље, *Лексичка спојивост термина /Месец/ и /Сунце/*, односи се на анализу лексичке спојивости лексема /Сунце/ и /Месец/ како би се уочиле сличности и разлике у односу на савремену стандарднојезичку ситуацију, а самим тим, и указало на развој лексичке спојивости анализираних термина. Наиме, забележено стање дато је у виду речника и упоређено је са стањем у савременим уџбеницима на српском језику. Поред тога, утврђено је и у којој мери лексичка се-

мантика термина /Месец/ и /Сунце/ утиче на природу структурне везе у коју лексема ступају. На овом месту ауторка, заправо, говори о колокацијама, тј. о способности неке лексичке јединице да ступи у чврст, конвенционалан синтагматски однос са другим лексемама, пре чему тај однос у највећој мери зависи од лексичке семантике речи у позицији колоката. Проучавање оваквих веза има за резултат приказ стања у уџбеницима из XIX века: будући да аутори анализираних текстова настоје да на што сликовитији и пријемчивији начин објасне одређене природне феномене и процесе, ови уџбеници писани су више научно-популарним него научно-уџбеничким стилем.

У последњем поглављу унутар ове целине, *О семантици термиолошкој речника*, извесна пажња посвећена је степену семантичког варирања унутар посведоченог термиолошког регистра. Ауторка нам скреће пажњу на то да је ово варирање прилично ограничено, готово занемарљиво, што одговара резултатима ранијих истраживања. Наиме, ретке семантичке трансформације заснивају се углавном на синегдохи (нпр. мена - 'Месечева мена') и метонимији (нпр. зреник - 'хоризонт, привидна граница неба и земље'). Када је реч о метафори, ауторка закључује да семантичко варирање, којем је у основи метафора, није уочено у анализираној термиолошкој грађи.

Уколико узмемо у обзир да је ова монографија писана у корелацији са историјом језика, лексикографијом и лексикологијом, као значајном се намеће и чињеница ослањања ауторке и на историјску семантику као дисциплину која нам, између осталог, сведочи о историји народâ, па и човечанства: она је основно полазиште за реконструкцију иницијалног човековог поимања и концептуализације света, а самим тим и живота и прилика у далекој прошлости. Оваква кореспонденција поменутих научних дисциплина представља иницијалну тачку за осврт на добро познату везу између изворне семантике лексема из области астрономије и фундаменталног космогонијског концепта човека.

Трећу целину „Речник” (151–349) чини речник са својом макро и микроструктуром. С обзиром на околност да је жеља ауторке била да посведочени термиолошки регистар буде приступачан ширем пољу академске заједнице, па и сваком заинтересованом појединцу – одреднице су у овом речнику транскрибоване и узбучене према алфабетском редоследу стандардног српског језика. Будући да је лексикографска обрада у овој монографији подразумевала примену својеврсних комбинација различитих методолошких решења, речник би припадао хибридном термиолошко-историјском типу, са енциклопедијским елементима. Када је реч о микроструктури речника, ауторка врло концизно објашњава процес успостављања одредница, као и саму структуру речничког чланка. Свака одредница унутар речника означена је болдом, а након ње наводе се граматичке информације, регистрована форма у оригиналу, дефиниција (у италику), потврда са ширим контекстом у којем је пример забележен, синоними и изрази са датим терми-

ном који немају статус посебне термилошке јединице (под ознаком Изр.). Захваљујући овако осмишљеној концепцији, ауторка нам је дала увид у време појављивања, развој, смену, адаптационе процесе и стабилизацију одређеног броја термина из области астрономије.

Монографија *Терминологија у књижевним језицима Срба XVIII и XIX века (астрономија)* написана је изузетно јасно, прецизним и концизним језиком и без непотребних и оптерећујућих дигресија. Примери и грађа којима је илустрован анализиран термилошки систем одабрани су пажљиво, зналачки, тако да на убедљив и аргументован начин поткрепљују и потврђују закључке до којих је ауторка дошла. Сами закључци изложени су јасно и недвосмислено, у складу са природом и опсегом извршеног испитивања и доступним језичким чињеницама.

Сматрамо да је ауторка одговорила на постављене задатке и успешно реализовала своје истраживачке циљеве, те да ће представљена књига бити од изузетне користи и значаја у првом реду оним проучаваоцима чија су научна интересовања усмерена на домен лексикологије, лексикографије и историје језика. Овом књигом Исидора Г. Бјелаковић даје изузетан допринос изучавању термилошког система српскога језика, излазећи из временског оквира постављеног у наслову монографије поређењем са стањем датог система у старословенском језику, средњовековној писмености и са ситуацијом у савременој терминологији. На тај начин нам је омогућено сагледавање једног ширег система, система чија грађа може представљати основно полазиште за свако будуће изучавање астрономског термилошког регистра.

Примљен: 17. маја 2023.

Прихваћен за штампу јуна 2023.